

DOCUMENTA HISTORICA 3.
A JATE Történelem Diákkör kiadványa

**TALLEYRAND, CHARLES-MAURICE:
ÉRTEKEZÉS ANNAK ELŐNYEIRŐL,
HOGY A JELEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT
ÚJ GYARMATOKAT SZEREZZÜNK**

Szeged
1992

DOCUMENTA HISTORICA 3.
A JATE Történelem Diákkör kiadványa

**TALLEYRAND, CHARLES-MAURICE:
ÉRTEKEZÉS ANNAK ELŐNYEIRŐL,
HOGY A JELEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT
ÚJ GYARMATOKAT SZEREZZÜNK**

Fordította és sajtó alá rendezte:
SZÁSZ GÉZA

Szeged
1992

A beszéd broszúra formájában megjelent:
Talleyrand, Ch-M.: Essai sur les avantages
à retirer de colonies nouvelles dans les circonstances présentes,
Paris, Baudouin, 1797.

Lektorálta
KÖVÉR LAJOS

Sorozatszerkesztők
NYEMCSOK ATTILA, PÁNDI LAJOS, SZÁNTÓ RICHÁRD, SZÁSZ ERZSÉBET

© JATE Történész Diákkör, 1992
Szász Géza, 1992

HU—ISSN 1216—0954

BEVEZETÉS

A most közlésre kerülő dokumentum némileg eltér a Documenta Historica első köteteiben megjelentektől. Itt ugyanis nem államok, vagy kormányok közötti egyezményeket, hanem egy magánember bevallottan a közfigyelem felkeltésére tartott előadását közöljük.

Charles Maurice Talleyrand-Périgord (1754—1838), akit Napóleon császár 1806-ban Beneventó szuverén fejedelmévé nevezett ki, a korszak egyik legjelentősebb és legismertebb figurája. Teológiát végzett, 1780-tól a francia klérus főügyvivője, 1788-tól Autun püspöke. 1789 nyarán — a forradalom kitörését követően — a Nemzetgyűlés papi rendjének tagjaként „átállt” a harmadik rendbéliekhez. Indítványára mondták ki az egyházi birtokok lefoglalását, a papi tized eltörlését, s őt bízták meg az új közoktatási tervet kidolgozásával is. 1790. július 14-én Talleyrand misét celebrált a haza oltárán, felesküdt az alkotmányra és felszentelte az alkotmányt elfogadó papokat, minek következtében összeütközésbe került a Szentszékkal. VI. Pius pápa 1791-ben kiátkozta, így búcsút vett a papi pályától. XVI. Lajos bukása után (1792. augusztus 10.), mivel a köztársaságiak zöme királypártinak tekintette a volt püspököt, Franciaországból Londonba, utána Észak Amerikába menekült, ahonnan 1795-ben tért vissza. 1797 messidor 28-án (július 16) Lazare Hoche mellett Talleyrand is belépett a kormányba s lett először, ám nem utoljára a francia diplomácia kulcsfigurája. Az 1797. évi fructidor 18-i (szeptember 4.) államcsínyt külügyminiszteri pozíciójának megerősítésére használta fel, majd rövidesen Bonaparte Napóleonhoz csatlakozott.

Ezt az első kinevezést azonban a színpalak mögött hosszas huzavona előzte meg; ebben tevékenyen részt vett Talleyrand is, hiszen — miként azt életrajzírója, Tarle is megjegyzi — ő maga kérte Mme de Staël a közbenjárásra.¹

Ebben az összefüggésben Talleyrand előadása programbeszédként is felfogható; pikantériáját talán az adja, hogy még külügyminiszterré történő kinevezése előtt hangzott el.² Feltételezhető, hogy a maga oldaláról ezzel

¹ Tarle: Talleyrand, Budapest, 1959. 39. o.

² 1797. július 5.

a beszéddel kívánta jelezni alkalmasságát és felkínálkozását az óhajtott posztra.

A témaválasztás nem véletlenszerű: Bonaparte itáliai győzelmeinek korában vagyunk, a Franciaország ellen harcoló első koalíció egysége megtört; a fiatal köztársaság immár nagyhatalmi álmokat dédelget. Ugyanakkor a Direktórium kormányzásának eddig eltelt ideje alatt felszínre kerültek a francia társadalmat megosztó ellentétek (jakobinus és royalista megmozdulások 1795-ben; az „egyenlők összeesküvésének” leleplezése 1796-ban).

Ebben a helyzetben kínálja fel Talleyrand a gyarmati terjeszkedést, mint a társadalmi bajok és a gazdasági növekedés egyik — és leghatásosabb — megoldási lehetőségét. S bár a beszédében elhangzottak összefüggésbe hozhatók Bonaparte 1798-as egyiptomi expedíciójával, a rákövetkező évek Európa-centrikus napóleoni politikája háttérbe szorítja a gyarmati gondolatot.

A francia gyarmati terjeszkedés újraindulásakor, 1830-ban,³ illetve 1881 után,⁴ azonban úgy tűnik, mintha tiszteletben tartanák a Talleyrand által megfogalmazott elveket.

A beszéd tartalma mellett figyelmet érdemel elhangzásának helye is. Talleyrand az 1795. október 25-én alapított, a tudományos akadémia szerepét betöltő Institut national des sciences et arts⁵ nyilvános ülése előtt olvassa fel munkáját; ez a tény már önmagában is jelzi fontosságát.

³ Ekkor foglalta el véglegesen Franciaország a névlegesen török fennhatóság alatt álló Algériát.

⁴ Francia-Kongó, Tunézia, Elefántcsontpart, Dahomey, Madagaszkár, Indokína elfoglalása.

⁵ Magyarul: Tudományok és Művészetek Nemzeti Intézete. 1806-tól az Institut de France nevet viseli. Az Institut egyik „osztálya” az 1635-ben alapított Académie française, melynek kizárólagos feladata a francia nyelv rendszerbe foglalása (szótárkészítés).

Talleyrand polgártárs:

**Értekezés annak előnyeiről,
hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk.**

Felolvasatott az 5. év messidor 15-i nyilvános ülésen

Azok, akik elmélkedtek már az anyaországokat és a gyarmatokat összefűző kapcsolat mibenlétéről és hozzá vannak szokva ahhoz, hogy már a dolgok okaiból kikövetkeztessék a politikai történéseket, régóta látják, hogy az amerikai gyarmatok egyszer elszakadnak anyaországaiktól, és az európaiak hibái által csak gyorsított folyamatot követve egyesülnek, vagy pedig a velük határos kontinenshez kapcsolódnak. Ezt akarja a dolgoknak azon ereje, mely az államok sorsát meghatározza, s amelynek semmi sem állhat ellent.

Amennyiben viszont ezek az események elkerülhetetlenek, úgy legalábbis késleltetnünk kell bekövetkezésüket, és ki kell használnunk az addig hátralévő időt.

Katasztrofális intézkedések a pusztulást idézték elő gyarmatainkon. Az emberiség, az igazság és maga a politika is azt parancsolja, hogy — szigorú és bölcs intézkedések révén — próbáljuk meg végre helyrehozni ezt a pusztítást.

Nem lenne-e ugyanakkor helyénvaló tekintetünket más tájak felé fordítani, és ott újabb kolóniák alapítását előkészíteni, melyekkel kapcsolataink természetesebb, hasznosabb és tartósabb lesz? Merthogy belső berendezésünknek természetével összhangban lévő változásokat kell hoznia kapcsolatainkban is.

A szabad alkotmány szükségszerű velejárója az, hogy — az emberi nem érdekében — állandóan a teljes külső és belső irányításra tör; az önkényuralom szintén szükséges velejárója az, hogy igyekszik kívül és belül mindent meghatározni, a kormányzó réteg sajátos érdekeit követve. A kettő ellentétéből következik, hogy a módszerek nem lehetnek azonosak hosszabb ideig, ha a célban nincsen semmi közös.

A zsarnokságot bosszantja a hangos panasz, a közöny oda sem figyel rá, a jóság figyelemmel hallgatja; a politika az ellensúlyozására törekszik. Márpedig az elkeseredés ellensúlya a remény.

Az ókoriak emlékezetében úgy élt a feledés folyama, hogy ott az életet elhagyva, eltűnik minden emlék. Egy forradalom után az igazi Léthe benne van mindenben, ami a remény útját nyitja meg az emberek számára.

„Minden változás hoz valamit, amiből újat lehet alkotni.” — mondja Machiavelli. Ez a gondolat igaz és mélyértelmű.

Valóban — s anélkül, hogy szólánánk a gyűlölködésről, melyet állandósítanak és a bosszú szándékáról, melyet a lelkekbe ültetnek —, a mindent felforgató forradalmak, s elsősorban azok, melyekben mindenki részt vett, általános nyugtalanságot hagynak maguk után a fejekben; mozgáskényszert, egyfajta homályos hajlamot a vakmerő vállalkozásokra és állandóan változtatni és rombolni akaró gondolatokat.

Ez leginkább akkor van így, ha a forradalom a szabadság jelszavával zajlott le. „Szabad rendszer, tehát örökösen nyugtalan...” — mondja valahol Montesquieu. S mivel ezt a fajta nyugtalanságot nem lehet elfojtani, szabályozni kell; ennek pedig a köz javára, s nem annak kárára kell megnyilvánulnia.

A forradalom válságai után vannak olyan, a szerencsétlenségek súlya alatt elfáradt és megvénült emberek, kiknek lelkét valamilyen módon meg kell fiatalítani... Vannak köztük olyanok, kik többé már nem kívánják szeretni hazájukat; velük éreztetni kell, hogy ez — szerencsére — lehetetlen.

Az idő és a jó törvények kétségkívül örvendetes változásokhoz fognak vezetni, de mivel a törvények hatalma korlátozott, s az idő egyformán rombolja a jót és a rosszat, szükség van bölcs előrelátással felállított intézményekre is.

Amikor Amerikában jártam, meglepetéssel tapasztaltam, hogy egy forradalom után — mely, az igazat megvallva, igencsak különbözött a mienktől — mily kevés maradt a régi gyűlöletből és mily csekély mértékű a mozgolódás és a nyugtalanság, s hogy egy sem volt megtalálható azon jelenségek közül, melyek a szabaddá vált államokban állandóan veszélyeztetik a nyugalmat.

Kétségtelenül — a többihez hasonlóan — ez a forradalom is hagyott hajlamot és fogékonyságot az emberekben a zavarkeltésre, de ezt a mozgáskényszert másképpen is le tudták vezetni egy hatalmas és új országban, ahol kalandos tervek csábítják az elmét, s ahol az óriási mennyiségű még műveletlen föld lehetőséget nyújt valamilyen újabb tevékenység megkezdésére, távol az eredeti nézeteltérések színterétől. Így lehetővé válik a

távoli jövőre történő tervezés, a sok-sok akadály leküzdése, s végül a helyváltoztatással járó kifáradással a revolúciós eszmék meggyöngyítése.

Szerencsére az általunk lakott föld nem ilyenfajta tartalékokkal rendelkezik; de az új, előrelátóan kiválasztott és berendezett gyarmatok szolgálhatnak velük. Ez a megfontolásra érdemes érv nagy súllyal esik a latba azok mellett, akik már most az ilyen típusú gyarmatalapításokra irányítják a figyelmet.

Azok a tényezők sem voltak nagyobb horderejűek, melyek a történelmileg ismert gyarmatok születéséhez vezettek; nagy részük jóval kevésbé volt tiszta indíttatású. Eképpen a nagyravágyás, a hódítás láza hozta létre a föníciaiak⁶ és az egyiptomiak első görögországi gyarmatait; az erőszak a türosziakét Karthágóban;⁷ a háborús szerencsétlenségek az Itáliába menekült trójaiakét;⁸ a kereskedelem és a pénz szeretete a karthágóiakét⁹ a Földközi-tenger szigetein, valamint Hispánia és Afrika partvidékén. Az athéniak kisázsiai gyarmatait a szükség szülte,¹⁰ mivel túl sokan laktak egy zárt és viszonylag kevésbé termékeny területen; a lakedaimóniak¹¹ tarentói telepét pedig az óvatosság, mert ezáltal szabadultak meg a hangosabb polgároktól.

Tudatos politika hozta létre a rómaiak nagyszámú kolóniáját,¹² s ez kétszeresen is ügyes megoldásnak bizonyult, hiszen átengedte a telepeseeknek a meghódított föld egy részét — megnyugtatták az állandóan újraosztást követelő népet és magukból az elégedetlenekből szerveztek őrséget a meghódított országban.

Nem annyira túlnépesedés, mint inkább a rablás vágya és a harci kedv vezetett az északi népek római birodalom-beli alapításaihoz vagy inkább

⁶ Kekropsz, Kadmosz és Danaüs (Talleyrand jegyzete).

⁷ Dido (Talleyrand jegyzete).

⁸ Aeneas (Talleyrand jegyzete).

⁹ Szürakuza (Talleyrand jegyzete).

¹⁰ Milétosz, Epeheosz (Talleyrand jegyzete).

¹¹ Spártaiak.

¹² Sok kicsiny kolónia a latin területeken; egyikük sem vált híressé (Talleyrand jegyzete).

betöréseikhez;¹³ s egyfajta regényes és hódítani vágyó jámborság az európaiak ázsiai gyarmataihoz.¹⁴

Amerika felfedezése után láhattuk az aranytól megrontott alakok örületét, igazságtalanságát és rablását, amint rávetették magukat az első útjukba kerülő földre. Minél mohóbbak voltak, annál inkább elszigetelődtek; nem földet művelni akartak, hanem pusztítani; így tehát ott még nem lehettek igazi gyarmatok.

Nem sokkal később a vallási viszályok szabályosabb alapításokhoz vezettek; ekkor a puritánok Amerika északi részébe, az angol katolikusok Marylandbe, a kvékerek Pennsylvaniába menekültek. Mindebből Smith azt a következtetést vonta le, hogy az Újvilágot nem az európai kormányok bölcsessége népesítette be, hanem éppenséggel a hibáik.

Más nagy helyváltoztatások szintén a túl bizalmatlan vagy téves vallási politikának köszönhetők: Spanyolország elűzte a mórokat, Franciaország a protestánsokat, s majdnem mindegyik állam a zsidókat. Csak későn ébredtek rá a tévedésre, mely ily sajnálatos döntéseket sugalmazott. Ha voltak elégedetlenek az országban, ellenséget akartak belőlük csinálni; szolgálhatták volna hazájukat, de arra kényszerítették őket, hogy ártsanak neki.

Ez a régi tapasztalat tanulsággal kell, hogy szolgáljon számukra. A kormányzás tudományában talán az emberek megfelelő helyre irányítása az elsősorú feladat; a legnehezebb azonban, minden bizonnyal, helyet találni az elégedetleneknek. Ennek a társadalmi problémának pedig hitem szerint egyik megoldása lehet, ha képzeletüknek olyan távlatokat, olyan perspektívákat nyitunk, ahol gondolataik és vágyaik egymásra találhatnak.

Ha az ókori gyarmatok igen nagy részének alapítását meghatározó okokat végiggondoljuk, rögvést szembetűnik, hogy nélkülözhetetlenségük ellenére önkéntesek voltak; az állam csalétekként élt velük, nem pedig büntetésként. Az az elv látható itt mindenekelőtt, hogy az államoknak rendelkezniük kell olyan módszerekkel, amelyek lehetővé teszik az időnként már a nyugalmat fenyegető népességfőlösleg hasznos célú kitelepítését. Ennek szükségessége egyébként általában valamilyen korábban elkövetett hibán alapult. Lehetett az egy kezdeti földtörvény, mely után a kirob-

¹³ Gót, hun, vandál, cimber, stb. betörések (Talleyrand jegyzete).

¹⁴ Keresztes háborúk (Talleyrand jegyzete).

banó, fenyegető elégedetlenséget le kellett csillapítani, vagy egy túlságosan zárt alkotmány, amely — mivel egy osztály részére készült — félelemben tartotta a népesség túlnyomó részét alkotó kintrekedteket.

Véleményem szerint illő lenne, már a béke első napjaitól kezdve, magunkat az ókoriak nézeteinek legtisztább elemeivel körülbástyázva és a modern népek módszereitől távoltageva, foglalkoznunk az ilyfajta gyarmatalapításokkal, amelyek — jól megszerkesztve és megvalósítva — oly sok nyugtalanság után a légértékesebb előnyök forrásai lehetnek.

S hány francia üdvözölheti örömmel ezt a gondolatot! Mennyien vannak azok, akiknek szükségévé vált — hacsak néhány pillanatra is — új ég alatt élni! S mennyien azok, kik egyedül maradván, a gyilkosok fegyvereitől mindent elvesztettek, ami a szülőföldet széppé tette számukra? Azok, akik számára a föld terméketlenné vált, azok, akik csak fájdalmat találnak ott, és azok akik csak gyötrődést? Emberek, akik nem tudják magukat rászánni arra, hogy ott reménykedjenek, ahol csak szerencsétlenséget tapasztaltak. És sokan vannak a politikai sebesültek is, ezek a szilárd jellemek, akiket semmilyen sorcsapás nem képes megtörni; a heves képzeletek, melyeket semmilyen érvelés sem hűt le; megbűvölt elmék, melyeket semmilyen esemény sem képes kiábrándítani. És azok, akik fogolynak érzik magukat a saját hazájukban, a pénzre vagy kalandra áhítozók; olyan emberek, akik égnak a vágytól, hogy nevüket felfedezésekkel, városalapításokkal, civilizációkkal kapcsolhassák össze; olyanok, akik számára az alkotmányos Franciaország még mindig túl nyugtalan és olyanok, akiknek túl nyugodt. S végül azok, akik nem tudnak egyenlőkként élni, és azok is, akik nem túrnak semmilyen függőséget.

Nehogy azt higgyük, hogy ennyi különböző, vagy ellentétes elem nem tud együtt élni! Vagy nem láttunk-e az utóbbi években, amióta többféle politikai nézet van Franciaországban, mindenféle pártállású embereket együtt elhajózni, hogy azután ugyanazon veszélyeknek tegyék ki magukat a Scioto¹⁵ lakatlan partjain? Nem tudjuk talán, mekkora hatalma van még a legnyugtalanabb lélek felett is az időnek, a távolságnak, az új földnek, az új szokásoknak, a közösen leküzdendő akadályoknak; annak a szükségnek, hogy az egymásnak ártás vágyát félretéve, segíteni kell a másikat; a lelket megszelídítő munkának s a vigasztaló reménykedésnek; és annak a

¹⁵ Az Ohio egyik, kb. 394 km. hosszú mellékfolyója Ohio állam nyugati részén.

kellemnek, hogy az elhagyott országról beszélgethetnek, mégha panaszkodva is néha?

Nem, nem olyan egyszerű állandóan gyűlölni, mint gondolnánk; ahhoz, hogy ez az érzelem eltűnjön, gyakran egy ürügy is elegendő; és képtelen ellenállni ily sok igazi oknak, mely a kioltását célozza.

Fogadjuk hát el kétségbevonhatatlannak azt, hogy ezek a véleménykülönbségek — csakúgy, mint a jellembeliek — egyáltalán nem akadályozzák újabb gyarmatok alapítását, és el is tűnnek egy közös cél érdekében, ha jóra tudjuk fordítani a tévedéseket és az előítéleteket, melyek máig sok hasonló kezdeményezést hervasztottak el.

Nem tartozhat ezen emlékirat keretei közé a gyarmatosítás minden részletének bemutatása, mivel céloom nem is volt más, mint a közvélemény figyelmének felkeltése, s hogy a téma elmélyültebb gondolatok és elképzelések tárgya legyen.

Mindazonáltal engedtessek meg a legfőbb elvek lefektetése, melyeken a gyarmatok alapítása nyugodhat; már csak azért is, mert — a katasztrofális kísérletek felújításától tarva — szükség van saját magam megnyugtására is.

Gondolom, érezni fogják annak szükségét, hogy meleg égővi országokban rendezkedjünk be, mivel ezek nyújtanak előnyöket azoknak, akik ipart telepítenek oda; és olyan helyeken, amelyek megtermelik mindazt, ami nekünk hiányzik és vevők a mi áruinkra. Ez a gyarmatokat és az anyaországokat összefűző szálak legfontosabbika. Odafigyelnek minden bizonnyal arra, hogy ezek a gyarmatok nagyok legyenek, hogy az emberek és terveik kényelmesen elférjenek, és sokszínűek, hogy mindenki megtalálhassa a neki legmegfelelőbb helyet és munkát. És mindenekelőtt tudni kell, hogy az első alapítás alapvető szükségleteinek biztosítása előtt nem szabad egyszerre sok embert odaküldenünk; emlékezzünk csak, hogy az 1719-es

Mississippi-¹⁶ és az 1763-as Cayenne-expedíció¹⁷ a legostobább gondatlanság miatt követelte több ezer francia életét!

Egészen a jelen időkig a kormányok egyfajta politikai irányelvvé tették azt, hogy gyarmataik megalapítására csak olyan embereket küldjenek, akik iparnak, tőkének és erkölcsöknek egyaránt híján voltak. Ennek éppen az ellenkezőjét kell tennünk, hiszen a bűn, a tudatlanság és a nyomor csak rombolni tud, bármiféle alapításra képtelen.

A gyarmatokat igen gyakran büntetőeszközként használták, és elővigyázatlanul összekeverték az e célra alkalmasakat azokkal, amelyek kereskedelmi bevételei az anyaországot gazdagíthatják volna. Gondosan szét kell tehát választanunk a kétfajta berendezkedést; mivel rendeltetésükben nincsen semmi hasonló, úgy ne legyen eredetükben sem, mert a becstelen eredet olyan hatást eredményezhet, melyet több nemzedék sem képes eltüntetni.

Milyen szálak legyenek hát akkor az új gyarmatok és Franciaország között? E kérdés megválaszolásához a történelem frappáns példákkal szolgál.

A görög gyarmatok függetlenek voltak, és a legnagyobb jólétben éltek; a rómaiak végig irányították az övéiket — ezek egyáltalán nem fejlődtek, s nevüket is alig ismerjük.

Az idők és a célok különbözősége ellenére ma is itt van a megoldás. Tudom, nehéz arról meggyőzni a szokásaikhoz ragaszkodó kormányokat, hogy befektetéseik és védelmük ellenértékét erőszakos törvények nélkül is megszerezhetik. Az viszont bizonyos, hogy az igazi szál, mely két országot egyesít, csak a kettejük jól felfogott kölcsönös érdeke lehet; ez a szál pedig igen erős közös eredet esetén még akkor is megmarad, ha a fegyverek ereje megváltoztatja a kapcsolatokat. Ez látható Louisianában, amely a harminc éve tartó spanyol uralom ellenére is francia maradt, vagy Kanadá-

¹⁶ Louisiana államban a franciák 1699-ben alapítottak gyarmatot a Mississippi torkolatvidékén nemesfém-lelőhelyek reményében. 1719-re azonban kiderült, hogy nincsenek ilyenek. A louisianai francia gyarmatok képtelenek voltak saját szükségleteik fedezésére; gabonát például Illinoisból kellett importálni.

¹⁷ A mai Francia-Guyanában található folyó partjain Choiseul herceg, a francia külpolitika akkori irányítója kívánt gyarmati bázist létrehozni az angolok háttámadására, 1763-ban; a Kourou folyó partjainak megszállásakor azonban csaknem az összes francia odaveszett.

ban, ahol hiába van ugyanennyi ideje angol fennhatóság; e két ország telepesei franciák voltak, ma is azok, és nyilvánvaló, hogy hozzánk húznak.¹⁸

Tehát az új berendezkedésnek a kölcsönös — és a közös eredet oly biztos szálával megerősített — érdekek felismerésén kell alapulnia; és ennek az érdekek az erősségére kell gondolnunk majd, amikor le akarjuk aratni gyümölcseit. Hosszú távon minden más kapcsolat illuzórikussá válik, vagy többet emészt fel, mint amennyi hasznot hoz. Nem kell dominancia vagy monopólium, olyan erőre van szükség, amely megvéd, de nem zár el, s igazságra, jóakaratra — ezek a jó számítások állam és magánember számára, s ezek lehetnek a kölcsönös fellendülés forrásai. A tapasztalat és a józan gondolkodás végre csak társulnak, hogy együtt elosszassák azokat a téveszméket, melyek mindenütt, ahol nyereség van, valamilyen veszteséget is feltételeznek.

Egyébként számos ország alkalmas gyarmataink befogadására, közülük több tökéletesen kielégíti igényeinket.

Abban az esetben, ha amerikai szigeteink esetleg kimerülnének, vagy talán még el is szakadnának, néhány az afrikai partok mentén vagy a szomszédos szigeteken lévő gyarmat könnyű és megfelelő megoldást jelentene. Montlinot polgártárs¹⁹ — akit a műveiben megnyilvánuló, a közjó szeretete által inspirált nézetei miatt ajánlott szerzőnek tartok — egy nemrég megjelent kitűnő emlékiratában megjelöl az említett partoknál egy olyan szigetcsoportot, melyből több sziget — termékeny volta ellenére — is lakatlan, és rendelkezésünkre áll.

¹⁸ A két területet a hétéves háború (1756-1763) során vezette el Franciaország. Louisiana még megmaradt részét 1803-ban Napóleon adta el az Egyesült Államoknak.

¹⁹ Montlinot nevű szerzőről nem tud a szakirodalom. A valószínűleg hibásan leírt név Montloiser (François-Dominique de Reynaud,) aki hasonló problémát fejtet egyik írásában. Montlosier még 1791-ben emigrált Londonba, ahol 1792-ben személyesen megismerkedett az akkor már szintén emigráns Talleyrand-nal. Franciaországba történő visszatérésekor Bonaparte Napóleon első konzul feltétlen híve. (V.ö.: FIERRO, Alfred: *Bibliographie critique des mémoires sur la Révolution écrits ou traduits en français*, Paris, 1988. p.338.; LEFEBVRE, Georges: *Napóleon*, Bp. 1975. p. 96.)

Choiseul herceg úr,²⁰ ki századunk előremutató elméi közé tartozik, s aki már 1769-ben megjósolta Amerika elszakadását Angliától, és tartott Lengyelország felosztásától, már abban az időben megpróbálta tárgyalások útján előkészíteni Egyiptom francia részre történő átengedését, hogy amerikai gyarmataink leválása esetén ugyanolyan termékekkel és kiterjedtebb kereskedelemmel pótolni tudjuk azokat.

Ugyanebben a szellemben — s oly sok sikerrel — támogatja az angol kormány a cukornád-termesztést Bengáliában, alapított gyarmatot — még a háború előtt — Sierra Leonében, s készített elő egy alapítást Bulánban.²¹

Van egyébként egy igazság, melyet nem szabad elhallgatni: az, hogy a feketék szabadságának kérdését oly nagy nyilvánosság előtt tárgyalták, előbb-utóbb új rendszert fog eredményezni a gyarmataink előállításában, bármi is legyen a józan ész által javasolt gyógymód az azóta bekövetkezett szerencsétlenségekre. Politikus lenne tehát e nagy változások elébe menni, s szinte kínálkozik — és sok előnnyel kecsegtet — a gondolat, hogy a földművesek szülőföldjén honosítsuk meg a megfelelő növénykultúrát.

Most éppen csak felvillantottam néhány álláspontot — és még másokat is tudnék említeni —, de túl sokszor mondani valamiről, hogy meg akarjuk csinálni, annyit jelent — s főleg itt —, hogy nem csináljuk meg. Egyébként a legtöbbet és a leghasznosabban utazó emberekre tartozik — kikérdezésük esetén — megmondani a kormánynak, melyek azok a helyek, ahol új föld, egészséges éghajlat, termékeny talaj és jó természeti adottságok várják iparunkat, és ígérnek busás hasznot arra az időre legalábbis, amikor fényt és munkát viszünk oda. (A mi Bougainville-ünkre²² gondolok, akinek olyannyira dicsőségesek voltak felfedezései, hogy még őtána is dicsőség

²⁰ Étienne-François, duc de Choiseul (1719-1785) felvilágosult francia államférfi, a 18. sz. közepén a francia diplomácia irányítója (1758–1770). Külpolitikájának alapelve az osztrák barátság és az Angliával szembeni revansvágy volt. 1770-ben XV. Lajos belső száműzetésbe küldi. Támogatta az Enciklopédiát.

²¹ Bulán: város a Fülöp-szigetek Lucon nevű szigetének déli részén. 1762/63-ban az angolok rövid időre elfoglalták a spanyoloktól.

²² Louis-Antoine, Bougainville grófja (1729-1811) francia tengerész, felfedező. Földközi utat tett 1766-69-ben. Gyarmatot alapított a Malvin-szigeteken (ma Falkland-szigetek); több polinéziai szigetcsoport felfedezője. Részt vett az amerikai függetlenségi háborúban. 1795-től tagja az Institut-nak.

volt a legnevesebb angol hajósok számára bejárásuk; és Fleurieu-re,²³ aki oly tökéletesen megfigyelt mindent, amit látott, és aki tudós kritikája napfényével oly jól megvilágította mások megfigyeléseit, — ők azok, kik kutatásaik során végig tiszta és fáradhatatlan hazaszeretettel viseltettek.)

Az itt elhangzottakból következik, hogy minden az új gyarmatokkal való törődés felé hajt bennünket: a legbölcsebb népek példája, akik nyugalmat adó eszközt formáltak belőlük, csakúgy, mint jelenlegi gyarmataink felváltásának előkészítése, nehogy az események magukkal sodorjanak; vagy az illendőség, hogy gyarmatáruink termelése minél közelebb legyen az igazi termelőhöz; a szükség, hogy gyarmatainkkal természetesebb kapcsolatokat alakítsunk ki (ez kétségkívül könnyebb lesz az újakkal, mint a régiekkel); az az előny, hogy nem hagyjuk végre magunkat valamely rivális nemzet által megelőzni, mely számára minden e téren megmutató feledékenységünk vagy késlekedésünk egy-egy győzelemmel ér fel; a témára odafigyelő vagy azt kutató felvilágosult emberfők véleménye; s végül annak kelleme, hogy ezekhez a vállalkozásokhoz oly sok tervekre vagy reménységre vágyó nyugtalan vagy szerencsétlen embert csatlakoztathatunk.

²³ Pierre Claret, Fleurieu grófja (1738-1810) francia tengerész. A francia flotta egyik parancsnokaként részt vett az amerikai függetlenségi háborúban. A forradalom után tengerészeti miniszter.

Készült a JATE Hallgatói Önkormányzatának támogatásával.

**A szövegszerkesztést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal.**

**Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
Felelős kiadó: Pándi Lajos
Felelős szerkesztő: Szőnyi Etelka
Sokszorosító vezető: Szőgi Lászlóné
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 24/92.**